

МАЄСТАТ СЛОВА

Станіслав Лем

**Із зоряних щоденників
Йона Тихого**

 [®] ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

Серію «Масстат слова» засновано 2004 року

Stanislaw Lem

Z dzienników gwiazdowych Ijona Tichego

© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

Переклад з польської

«Із зоряних щоденників Ійона Тихого» – один із беззаперечних шедеврів С. Лема, визнаного майстра наукової фантастики. У цьому циклі є все те, за що поціновувачі такого виду літератури люблять Лема: іскрометний гумор, і дивоглядні ідеї, і тонка іронія, і подиву гідна мудрість. Такої ж любові читача заслуговує і заголовний герой – зоряний капітан і невтомний дослідник космосу Ійон Тихий, який знай мандрує собі світами. І що з того, що ті світи зазвичай холодні й чужі?! Зате там не відають про нудьгу і не дають собі спокою.

А це вже немало.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця*

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20

Книга поштою: тел.: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com

тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

Передмова

Пропонуючи увазі читача вибрані уривки із «Зоряних щоденників Ійона Тихого», видавець не має наміру марнувати фарбу на змалювання чеснот цього мандрівника, ім'я якого добре знане в обох частинах Чумацького Шляху. Славетний зорепроходець, капітан далекого галактичного плавання, мисливець за метеоритами і кометами, невтомний дослідник і першовідкривач вісімдесяти тисяч і трьох світів, почесний доктор університетів Великого й Малого Воза, член Товариства Опіки над Малими Планетами й багатьох інших товариств, кавалер орденів Галактики й туманностей, Ійон Тихий постане перед читачем цих «Щоденників» настільки безстрашним, що його можна буде порівняти з такими відомими мужами старовини, як Карл-Фрідріх-Ієронім Мюнхгаузен, Павло

Маслобойніков, Лемюель Гуллівер або метр Алкофрібас¹.

Звід «Щоденників», що налічує вісімдесят сім томів ін-кварти, з додатками (зоряний словник та ящик зі зразками), а також картами всіх подорожей перебуває наразі на обробці у групи вчених астрогаторів та планетників і, з огляду на величезний обсяг необхідної роботи, вийде нескоро. Вважаючи, що приховувати великі відкриття Йона Тихого від найширших кіл читачів було б злочином, видавець вибрав зі «Щоденників» невеличкі уривки й публікує їх в необробленому вигляді, без посилань і приміток, коментарів і словника космічних висловів.

¹ За винятком Павла Маслобойнікова – найімовірніше, вигаданої особи, — всі інші є реальними особами або літературними персонажами: Карл Фрідріх-Ієронім, барон фон Мюнхгаузен (Karl Friedrich Hieronymus Freiherr von Münchhausen, 1720–1797) – німецький барон, нащадок давнього нижньосаксонського роду Мюнхгаузенів, історична особа і літературний персонаж; Лемюель Гуллівер (Lemuel Gulliver) – головний герой тетралогії ірландського письменника-сатирика Дж. Свіфта «Мандрі Гуллівера», від імені якого ведеться оповідь; Алкофрібас – псевдонім, використаний французьким письменником Ф. Рабле під час видання перших двох книг роману «Гаргантюа і Пантагрюель» (1532, 1534), він є анаграмою імені François Rabelais.

У підготовці «Щоденників» до друку мені не допомагав ніхто; тих, хто заважав, я не перераховую, оскільки це зайняло б надто багато місця.

*АСТРАЛ СТЕРНУ ТАРАНТОГА,
Професор космічної зоології
Фомальгаутського університету
Фомальгаут, дня 18. VI. Космічної Пульсації*

Вступ

Це видання творів Йона Тихого, не будучи повним або критично вивіреном, порівняно з попереднім, – крок уперед. Його вдалося доповнити текстами двох раніше не відомих подорожей – восьмої та двадцять восьмої¹. Ця остання подорож уміщує нові деталі біографії Тихого і його предків, цікаві не лише для історика, а й для фізика, оскільки з них випливає залежність (про яку я давно здогадувався) ступеня родинних зв'язків від швидкості².

Щодо восьмої подорожі, то група тихопсихоаналітиків, перед тим як віддати цей том до друку, вивчила всі факти, які відбувалися у снах

¹ Е. М. Сяно. Лівий ящик письмового стола І. Тихого – манускрипт його неопуб. робіт; том XVI серії «Тихіана», с. 1193 і наст.

² О. J. Burberrys. Kinship as velocity function in family travels; том XVII серії «Тихіана», с. 232 і наст.

І. Тихого¹. У праці доктора Гопфштосера допитливий читач знайде порівняльну бібліографію предмета, де розкривається вплив снів інших знаменитостей, як-от Ісаака Ньютона і сімейства Борджа², на марення у сні Тихого і навпаки.

Разом з тим до цього тому не увійшла двадцять шоста подорож, яка зрештою виявилася апокрифом. Це довела група співробітників нашого інституту за допомогою електронного порівняльного аналізу текстів³. Варто, напевно, додати, що особисто я давно вже вважав так звану «Подорож двадцять шосту» апокрифом з огляду на численні неточності в тексті, зокрема це стосується тих місць, де йдеться про одолугів (а не про «одоленгів», як зазначалося в тексті), а також про Меопсеру, муціохів і медлітів (*Phlegmus Invariabilis Hopfstosseri*).

¹ Dr. S. Hopfstosser. Das epistemologisch Unbestrittbar in einem Traume von Ijon Tichy; серія «Тихіана», том VI, с. 67 і наст.

² Іспанський дворянський рід із Арагони, який подарував католицькому світові двох римських пап і два десятки кардиналів і водночас став синонімом розбещеності та підступності.

³ Е. М. Сянюк, А. У. Хлебєк, В. У. Каламарайдисова. Аналіз лінгвістичних бета-спектрів І. Тихого; том XVIII серії «Тихіана».

Останнім часом у розмовах про «Щоденники» з'являються думки, що ставлять під сумнів авторство Тихого. Преса інформувала, нібито Тихий користувався чияюсь допомогою, а можливо, й не існував зовсім, а його твори створювались якимось пристроєм, так званим «Лемом». Згідно з найрадикальнішими версіями, «Лем» навіть був людиною. Проте усім відомо, що кожен, хто хоч трохи обізнаний з історією космоплавання, знає, що ЛЕМ – це аббревіатура, створена зі слів LUNAR EXCURSION MODULE, що в перекладі означає місячний екскурсійний модуль, побудований у США в рамках проекту «Аполло» (перше висаджування на Місяць). Йон Тихий не потребує захисту ні як автор, ні як мандрівник. А втім, користуючись нагодою, хочу спростувати безглузді чутки. Скажу, що ЛЕМ, щоправда, був оснащений невеликим мозочком (електронним), але пристрій цей використовувався з доволі обмеженою навігаційною метою і не зміг би написати жодної розумної фрази. Про жоден інший ЛЕМ більше не йшлося. Про нього не згадують як каталоги великих електронних машин (див., наприклад, Нортонікс, Нью Йорк, 1966–1969), так і «Велика космічна енциклопедія» (Лондон, 1979). Тому не варті серйозних учених домисли не мають заважати клопіткій роботі тихологів,

від яких вимагається ще чимало зусиль, щоб довести до кінця багаторічну працю з видання «OPERA OMNIA»¹ І. Тихого.

*Професор А. С. Тарантога
Кафедра порівняльної астрозоології
Фомальгаутського університету
за Редакційну комісію «Повного зібрання творів»
І. Тихого, а також за Вчену Раду
Тихологічного інституту
і Колектив редакції квартильника
«Тихіана»*

¹ «Повне зібрання творів» (лат.).

Подорож сьома

Коли в понеділок, другого квітня, я пролітав повз Бетельгейзе¹, метеор розміром не більшим за kwasолину пробив мою броню, пошкодив регулятор тяги та кермо, через що ракета втратила здатність до маневрування. Я надягнув скафандр, вийшов у відкритий космос і спробував відремонтувати обладнання, але зрозумів, що для того, щоб перекрутити резервне кермо, яке я передбачливо захопив із собою, мені потрібна допомога ще однієї людини. Конструктори так нерозсудливо спроектували ракету, що один повинен був притримувати ключем голівку гвинта, поки інший затягував би гайку. Спочатку я не зауважив цього й кілька годин витратив на те, щоб один ключ тримати ногою, поки рукою я мав закручувати гайку з іншого боку. Але минув час обіду, а мої зусилля й досі не дали результатів. І коли одного разу мені майже вдалося, ключ вискочив з пальців ноги і пірнув у космічну безодню. Отже, я не тільки нічого не відремонтував, а й втратив цінний інструмент і лише безсило споглядав, як на тлі зірок він стає усе меншим.

¹ Бетельгейзе (α Оріона, α Ori) – червоний надгігант, одна із найяскравіших зірок сузір'я Оріона.

За якийсь час ключ повернувся, рухаючись по витягнутій, як еліпс, орбіті, але, хоч і став супутником ракети, він не наближався до неї на таку відстань, щоб я міг до нього дотягнутися. Тож я повернувся до ракети і, поїдаючи скромний обід, роздумував, у який спосіб вибратися з цієї халепи. Корабель тимчасом рухався прямо, набираючи швидкість, бо клятий метеор зіпсував мені ще й регулятор тяги. На моєму шляху не траплялося жодних небесних тіл, але ця сліпа подорож не могла тривати вічно. Якийсь час я опановував свій гнів, але коли після обіду взявся за миття посуду, подумав, що та розігріта купка атомів зіпсувала мені найліпшу порцію яловичої підливки, яку я залишив собі на неділю. На мить я втратив рівновагу і розбив частину сервізу – правду кажучи, це принесло мені певне полегшення, хоча й не виглядало надто розсудливим. Крім того, викинута з борту яловичина замість того, щоб полетіти далі, не хотіла залишати корабель і кружляла навколо нього, як другий штучний супутник, призводячи до регулярних (з інтервалом в одинадцять хвилин і чотири секунди) короткотривалих затемнень сонця. Щоб заспокоїти нерви, я до самого вечора займався підрахунками функції її руху і пертурбацій, спричинених крутінням ключа. У мене

вийшло, що перші шість мільйонів років яловичина випереджатиме ключ, обходячи корабель по колу, а потім його пережене. Врешті-решт, стомлений підрахунками, я влігся спати. Посеред ночі мені здалося, що хтось торкається мого плеча. Розплющивши очі, я побачив над собою чоловіка, обличчя якого було напрочуд знайомим, хоча я й гадки не мав, хто це міг бути.

– Вставай, – сказав він, – і бери ключ. Ідемо нагору, прикрутимо гайку на кермі...

– По-перше, ми не знайомі, щоб Ви мені «тикали», – почав я, – а по-друге, я точно знаю, що Вас тут бути не може. Уже другий рік я в ракеті сам, бо лечу до сузір'я Тельця. Тому Ви є лише моєю примарою зі сну.

Однак він продовжував мене трясти, повторюючи, щоб я ішов за ним лагодити кермо.

– Ідіотизм, – промовив я, починаючи гніватися, тому що не хотів прокидатися і добре знав, як важко потім заснути після такого різкого пробудження. – Я нікуди не піду, бо це безглуздо. Гайка, закручена уві сні, не змінить реальної ситуації. Не дратуйте мене, прошу негайно розвіятися чи піти в будь-який інший спосіб, бо я можу прокинутися.

– Але ти зовсім не спиш! Даю тобі слово честі! – заволав упертий привид. – Ти не впізнаєш мене? То придивися!

Говорючи це, він торкнувся рукою двох бородавок на лівій щоці, величезних, як суниці. Я інстинктивно торкнувся обличчя, бо власне на тому ж місці я теж маю дві такі самі бородавки. Тієї миті я зрозумів, чому мій привид зі сну когось мені нагадував: він був подібний на мене самого як дві краплі води.

– Дай мені спокій! – зарепетував я, заплющуючи очі й турбуючись про непорушність сну. – Якщо ти – це я, то я не повинен звертатися до тебе на «Ви», але водночас це слугує доказом того, що тебе не існує!

Після цих слів я повернувся на інший бік і прикрився ковдрою аж до самої потилиці. Я чув, як він говорив щось про ідіотизм, а коли я ніяк не реагував, то закричав:

– Ти пошкодуєш про це, недоумку! І запізно зрозумієш, що це зовсім не сон!..

Утім, я навіть не поворухнувся. Коли вранці я розплющив очі, мені одразу згадалася ця незвична нічна пригода. Я всівся на ліжку і подумав про те, які жорстокі витівки влаштовує людині власний розум: не маючи ні брата, ні сестри, у час термінової необхідності, уві сні я ніби роздвоївся, щоб вирішити свою проблему.

Після сніданку я помітив, що за ніч ракета прискорилася ще більше, і забрався до бортової

бібліотеки з надією відшукати в підручниках вирішення моєї фатальної проблеми, однак не знайшов нічого корисного. Тож я розклав на столі мапу зоряного неба й у блиску недалекої Бетельгейзе, яку час від час затуляла яловичина, що продовжувала кружляти навколо ракети, я став шукати поблизу осередок якоїсь космічної цивілізації, від якої можна було б очікувати допомоги. Але це виявилася цілковита зоряна пустеля, яку оминали всі кораблі, вважаючи винятково небезпечною ділянкою, бо в ній розташувалися грізні й таємничі гравітаційні вихори в кількості ста сорока семи штук, існування яких намагалися пояснити шість астрофізичних теорій, і кожна на свій лад.

Космонавтський календар застерігав від них, з огляду на незворотні наслідки релятивістських ефектів, які могли затягувати у вихор, особливо за умови високої швидкості самого корабля.

Та я був безпорадним. Я вирахував, що біля першого з вихорів я опинюся вже близько одинадцятій, тож поспішив приготувати сніданок, щоб не натрапити на небезпеку натщесерце. Тільки-но я витер останню мисочку, як ракету почало кидати в різні сторони, незакріплені предмети градом посипалися зі стіни на стіну. Так-сяк я дістався крісла і пристебнувся, кора-

бель трясло все сильніше, коли в іншому кінці каюти я помітив блідо-рожевий туман, що клубочився між мийкою і плитою, набуваючи форми, подібної до людини в фартушку, яка виливала сирий омлет на пательню. Постать поглянула на мене зацікавленим поглядом дослідника, зовсім не дивуючись моїй присутності, після чого розвіялася і зникла. Я потер очі. Звісно, я був тут сам, тож цей образ мені лишалося просто приписати миттєвому запамороченню.

Продовжуючи сидіти в кріслі, а точніше стрибати разом з ним каютою, я раптом зрозумів, що це була не галюцинація. Коли товстелезний том «Загальної теорії відносності»¹ пролітав повз мене, я спробував ухопити його – це вдалося мені лише з четвертої спроби. У таких умовах погортати книгу не здавалося можливим – жахливі сили метляли кораблем так, що він вихилявся, мов п'яний, – але врешті-решт мені вдалося віднайти потрібний розділ. Там йшлося про феномен так званої часової петлі, тобто загинання напрямку, в якому плине час, під дією

¹ «Загальна теорія відносності» (нім. Allgemeine Relativitätstheorie) – геометрична теорія гравітації, що розвивала спеціальну теорію відносності, опублікована видатним німецьким фізиком Альбертом Айнштейном у 1915-1916 рр.

надсильних гравітаційних полів. Подекуди це явище може досягати розвороту траєкторії часу і так званого подвоєння дійсності. Вихор, який я пройшов щойно, не належав до найсильніших. Я знав, що якби мені вдалося хоч трохи розвернути корабель в бік полюса галактики, я би перетнув так званий Vortex Gravitatiosus Pinckenbachii, в якому багаторазово спостерігали випадки подвоєння, ба навіть потроєння дійсності.

Кермо було абсолютно нерухомим, але я подався до камери з двигунами і так довго чаклював над механізмами, аж поки не примусив-таки ракету зробити невеличке відхилення в бік полюса галактики. Ця операція тривала кілька годин, але її результат перевершив усі мої сподівання. Корабель потрапив у центр вихору близько опівночі, гуркочучи й стогнучи всіма своїми з'єднаннями так, що я злякався за цілісність моєї ракети, але вона вийшла зі скрутного становища неушкодженою. Коли її знову захопила в свої обійми мертва космічна тиша, я вийшов із камери з двигунами і побачив самого себе сплячим у ліжку. Я зразу зрозумів, що це я з попередньої доби, тобто з ночі понеділка. Не замислюючись над філософською стороною цього дещо незвичайного випадку, я негайно

шарпнув себе сплячого за плече і закричав, що треба негайно вставати, бо ж я не знав, як довго його понеділкове існування триватиме в моєму вівторковому, а отже, потрібно було якомога швидше вийти назовні і відремонтувати кермо.

Але той сплюх розплющив лише одне око і сказав, що не бажає, аби його чіпали, що я – лише примара. Втрачаючи терпіння, я знову трусив його, марно намагаючись силою витягнути із ліжка. Але він не піддавався, повторюючи, що я йому лише снюся. Я почав лаятися, але він логічно пояснив, що нікуди не піде, бо гайки, закручені уві сні, не триматимуть реальне кермо. Даремно я давав йому слово честі, що він помиляється, даремно благав і проклинав його поперемінно, навіть продемонстровані бородавки не переконали його в рації моїх слів. Він відвернувся від мене й захопив.

Я всівся у крісло, аби тверезо обміркувати ситуацію, яка склалася. Врешті-решт я пережив її вже двічі. Вперше – як понеділковий, який спав, а вдруге – як вівторковий, який будив. Я з понеділка не вірив у явище дуплікації, але я з вівторка вже про нього знав. Це була звичайнісінька часова петля. Що ж іще можна зробити, щоб відремонтувати кермо? Оскільки я понеділковий продовжував спати і мені пам'яталося,

що проспав тоді до самого ранку, я усвідомив марність усіх наступних намагань розбудити його. Карта показувала ще багато великих гравітаційних вихорів, тож я міг розраховувати на ще одне подвоєння дійсності протягом кількох наступних днів. Я хотів навіть написати собі листа й пришпилити його до подушки, щоб я понеділковий, прокинувшись, міг наочно переконатися в тому, що цей сон був реальністю.

Однак щойно я з пером сів за стіл, як у двигунах щось заскрипіло. Я побіг туди й до ранку поливав розігріту атомну суміш водою, поки я понеділковий смачно спав, облизуючись увісні, що страшенно мене розлютило. Голодний і втомлений, не зімкнувши очей навіть на хвилину, я взявся готувати сніданок – я саме закінчував витирати тарілки, коли ракета потрапила в наступний гравітаційний вихор. Я бачив себе понеділкового, який, прив'язавшись до крісла, ошелешено дивився на мене, тоді як я вівторковий смажив омлет. Потім від чергового стрибка я втратив рівновагу, у мене потемніло в очах і я впав. Коли я отямився на підлозі в оточенні порцелянових уламків, то помітив біля самого обличчя ноги людини, що стояла наді мною.

– Вставай, – сказав він, піднімаючи мене, – ти не забився?

– Ні, – сказав я, спираючись руками на підлогу, бо в мене паморочилося в голові. – А ти з якого дня тижня?

– Із середи, – відповів він. – Ідемо хутко, по-лагодимо кермо, бо шкода часу.

– А де той понеділковий?

– Його вже нема, тобто це ти є ним.

– Але як це я?

– Ну, отак! Бо в ніч з понеділка на вівторок понеділковий стає вівторковим і так далі.

– Не розумію.

– Нічого страшного – це ти ще не звик. Але ходімо, бо час спливає.

– Чекай, – мовив я, не рушивши з підлоги. – Сьогодні вівторок. Якщо ти – середовий і до цієї хвилини середи кермо досі не відремонтоване, нам не вдасться його зараз полагодити, інакше ти в середу не вимагав би, щоб я у вівторок його з тобою полагодив. Тоді, може, не варто ризикувати й виходити назовні?

– Ти мариш! – закричав він. – Чоловіче, я із середи, а ти з вівторка! А що стосується ракети, то припускаю, що вона плямиста, так би мовити: місцями в ній вівторок, місцями – середа, де-не-де, може, є ще й трохи четверга! Просто час перемішався в переходах через вихори, але нас це не цікавить, якщо ми вдвох і маємо врешті шанс полагодити кермо!

– Ні, ти не маєш рації! – відповів я. – Якщо в середу, в якій ти вже живеш, переживши цілий вівторок, тобто якщо в середу – повторюю – кермо не полагоджено, значить, так було й у вівторок, бо зараз вівторок! А коли б ми мали його за хвилину полагодити, то для тебе ця хвилина була б уже в минулому і тобі не треба було б нічого робити! А тому...

– Ти впертий як вісюк! – пробурчав він. – Ще шкодуватимеш про свою дурість! І єдиним моїм задоволенням буде те, що ти так само гніватимешся на свою впертість завтра – коли сам доживеш до середи!!!

– Чекай, – аж вигукнув я, – це означає, що в середу я, будучи тобою, так само переконуватиму себе вівторкового, як оце ти цієї миті? Тільки все буде навпаки: я буду тобою, а ти – мною? Все зрозуміло! Це і є петля часу! Чекай, іду, зараз іду, я вже зрозумів...

Однак ще до того як я встиг підвестися, ми потрапили в новий вихор і страшна хвиля гравітації прибила нас до стелі.

Жахливі стрибки і струси не стихали цілу ніч з вівторка на середу. Коли все вже заспокоїлося, том «Загальної теорії відносності», що літав каютою, так ударив мене по голові, що я знепритомнів. Коли розплющив очі, то побачив уламки

посуду і людину, котра лежала серед них. Я зір-
вався на рівні ноги і, піднімаючи його, закричав:

– Вставай! Ти не забився?

– Ні, – сказав він, ледь розплющуючи очі. –
А ти з якого дня тижня?

– Із середи, – відповів я. – Ідемо хутко, пола-
годимо кермо, бо шкода часу.

– А де той понеділковий? – спитав він, сіда-
ючи на підлогу.

У нього під оком розплився синець.

– Його вже нема, – відповів я, – тобто це ти
є ним.

– Але як це я?

– Ну, отак! Бо в ніч з понеділка на вівторок
понеділковий стає вівторковим і так далі.

– Не розумію.

– Нічого страшного – це ти ще не звик. Але
ходімо, бо час спливає.

Говорячи це, я вже шукав потрібні інстру-
менти.

– Чекай, – мовив він, не поворушивши
й пальцем. – Сьогодні вівторок. Якщо ти – се-
редовий і до цієї хвилини середи кермо не від-
ремонтване, нам не вдасться його зараз пола-
годити, інакше ти в середу не вимагав би, щоб
я у вівторок його з тобою полагодив. Тоді, може,
не варто ризикувати й виходити назовні?